

Doe maar Lekker Duurzaam – de kloof tussen kreten en werkelijkheid

Reinier de Man

Miljoenen Nederlanders ontvingen onlangs een DOE MAAR LEKKER DUURZAAM cadeaukaart van de Postcode Loterij. In samenwerking met Unilever en Albert Heijn worden consumenten gestimuleerd “om te koken met producten die beter zijn voor mens, dier en milieu”, zoals producten met duurzaamheidskenmerken zoals Beter Leven, MSC of afkomstig van Unilevers duurzame landbouwprogramma. Unilever profileert zich wereldwijd als de marktleider voor producten uit duurzame landbouw en zal op niet te lange termijn slechts ‘duurzame’ grondstoffen gebruiken. Philips heeft duurzaamheid hoog in het vaandel staan en schept bijvoorbeeld op over hun bijdrage aan de ‘circulaire economie’, een economie zonder afval. MVO Nederland, een netwerk van 2200 bedrijven, spant zich in voor duurzaam ondernemen met zwaartepunten zoals klimaatneutraal ondernemen en circulaire economie. Duurzaamheid is ‘mainstream’ is geworden.

Duurzaamheid, duurzame producten, duurzame bedrijven zijn een deel geworden van het dagelijkse spraakgebruik van consumenten, bedrijven, overheden en consultants. Over duurzaamheid wordt vooral positief en optimistisch gecommuniceerd. We doen lekker duurzaam. We zetten de schouders eronder en we zijn op weg naar een duurzame economie. We schaffen de afvalstromen af door circulaire economie en worden klimaatneutraal. Maar klopt dat eigenlijk wel?

Successen op het gebied van meer verantwoorde landbouw, het terugbrengen van afvalstromen en het reduceren van energiegebruik zijn niet te ontkennen. Wie kan, draagt zijn bescheiden steentje bij. Maar zijn we op weg naar een duurzame economie? Je hoeft alleen maar naar het klimaat en de biodiversiteit te kijken, om te begrijpen dat het antwoord voorlopig ‘nee’ is.

De ontwikkelingen op klimaatgebied zijn bekend. Er is te weinig serieus beleid om de opwarming van de aarde tegen te gaan en bestaand beleid wordt onvoldoende uitgevoerd. Met politici die de feiten eenvoudig weg ontkennen en bedrijven zoals Exxon die hun eigen deskundigen de mond snoeren, ziet de toekomst er bijzonder somber uit. Natuurlijk zijn er goedwillende bedrijven, burgers en overheden, maar die lijken niet in staat een ontwikkeling om te keren die met duurzaamheid niets te maken heeft. De biodiversiteitscrisis is niet minder ernstig. Per jaar verdwijnt een oppervlakte van tweemaal Nederland aan tropische regenwouden. Over de hele wereld sterven dagelijks soorten uit. De achteruitgang van de honingbij kan voor ongekende schade zorgen, niet alleen aan de natuur, maar ook aan onze voedselproductie. De consument kan wel “lekker duurzaam” gaan doen en uitsluitend producten van gecertificeerde palmolie gaan kopen en vlees met veel ‘Beter Leven’-sterren gaan gebruiken. Dat is zeker goed voor zijn geweten, maar de bijdrage aan duurzaamheid blijft twijfelachtig.

Helaas is de werkelijkheid een stuk somberder dan de mooie verhalen over duurzaamheid waarin grote bedrijven, overheden en hun adviseurs ons willen laten geloven. Ik heb zelf als consultant dertig jaar lang ‘duurzaamheid’ aan grote bedrijven, NGOs en overheden verkocht. Ik heb actief geholpen de Ronde Tafel voor duurzame palmolie op te zetten. De bedoelingen achter de mooie verhalen die mijn collega’s en ik hebben verteld waren goed, maar het lijkt of we zijn gaan geloven in illusies die we zelf hebben gecreëerd. Hoe kon het gebeuren dat we in duurzaamheids sprookjes zijn gaan geloven? Welke denkfouten zijn we daarbij als waarheden gaan accepteren?

‘Duurzaamheid’ werd voor het eerst geformuleerd in het kader van de bosbouw. In 1713 publiceerde Von Carlowitz zijn *Sylvicultura Oeconomica*¹. Daarin formuleerde hij het duurzaamheidsprincipe heel eenvoudig als “Von den Zinsen zu leben und nicht vom Kapital”. Deze eenvoudige en juiste definitie is nog steeds actueel. Het gaat erom dat de huidige economische opbrengst van een systeem niet ten koste gaat van zijn toekomstige productiviteit. Het gaat erom de lange termijn tegen de korte termijn te beschermen.

De tegenwoordig meest gebruikte definitie van duurzame ontwikkeling stamt uit de jaren 1980. De World Commission on Environment and Development, beter bekend als de Brundtland-Commissie, gaf de volgende onduidelijke definitie: “Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.”² Met zo’n definitie kan je elke kant op. Natuurlijk gaat het om de kansen van toekomstige generaties, maar dan wel op zo’n manier dat de huidige mensen aan hun trekken komen. De Brundtland-formule is een politiek compromis. Zonder dit compromis zou de duurzaamheidsdiscussie een voortijdige dood gestorven zijn. We hebben er wel een vage definitie aan overgehouden.

Om te begrijpen hoe het zo ver heeft kunnen komen, moeten we terug naar de jaren zeventig van de vorige eeuw. Er woedde toen een felle discussie over ‘Grenzen aan de Groei’, aangezwengeld door kritische wetenschappers en maatschappelijke organisaties. De gevestigde instituties verzetten zich met hand en tand tegen zulke ketterij, zoals de Wereldbank-econoom Herman Daly moest ervaren toen hij een diagram wilde publiceren waarin de economie als deelsysteem van de ecologie werd afgebeeld. Zijn rapport mocht alleen zonder dit diagram gepubliceerd worden.

Van het rapport van de Club van Rome uit 1972, *Limits to Growth*³ werden wereldwijd 12 miljoen exemplaren verkocht. Het was ook in Nederland razend populair. Het bracht de uitputting van grondstoffen en milieuvervuiling als beperkende voorwaarden voor economische groei onder de aandacht van een breed publiek. Het basisscenario van het *Limits to Growth* liet een nogal schokkende ontwikkeling zien: toenemende vervuiling, negatieve gezondheidseffecten en tenslotte zelfs afname van de wereldbevolking. Het leidde tot felle discussies tussen voor- en tegenstanders. Er was in die tijd veel (terechte) kritiek op de aannamen, de gebruikte data en berekeningsmethoden. Achteraf gezien formuleerde het rapport weliswaar gedeeltelijk onjuiste antwoorden maar het stelde wél precies de juiste vraag: Hoe stellen beschikbaarheid van grondstoffen en milieuvervuiling grenzen aan economische groei? De scenario’s van toen zijn niet uitgekomen, maar vergis je niet: de huidige ontwikkelingen zijn niet minder ernstig maar misschien zelfs ernstiger dan toen voorzien werd.

Tegen de achtergrond van een toenemend milieubewustzijn in de jaren zeventig van de vorige eeuw, nam de steun voor het gedachtegoed van *Limits to Growth* allengs toe, vooral in de ‘eerste’ wereld (Europa, Verenigde Staten). Grenzen aan economische groei zouden onontkoombaar zijn. Deze boodschap was echter niet welkom in ontwikkelingslanden. Plat geformuleerd luidde het verwijt van derde aan de eerste wereld: jullie hebben buitensporig veel grondstoffen gebruikt, vervuiling veroorzaakt en jullie natuur verwoest. Nu verwachten jullie van ons dat wij de tropische regenwouden laten staan en van een gezonde economische ontwikkeling afzien. Het laatste waaraan wij behoefte hebben zijn door rijke landen gedicteerde ‘grenzen aan de groei’.

De conflicten tussen ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen dreigden in 1972 tot een volledige mislukking van de Milieuconferentie van de Verenigde Naties in Stockholm te leiden. De voorzitter

¹ Hans Carl von Carlowitz, *Sylvicultura Oeconomica*, 1713. Opnieuw uitgegeven door Oekom, München 2013.

² World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, United Nations, 1987. (<http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm>)

³ Club of Rome, *The Limits to Growth*, a report to the Club of Rome’s, Universe Books, New York, 1972.

van die conferentie beschrijft in zijn boek *Where on Earth are We Going*⁴ in groot detail hoe hij de conferentie kon redden door de al goedgekeurde agenda op het laatste moment radicaal te wijzigen. In Stockholm stonden de thema's 'milieu' en 'ontwikkeling' lijnrecht tegenover elkaar. Hij moest een manier vinden om deze schijnbaar conflicterende thema's tot één thema samen te smeden. Hij beschrijft hoe hij zijn organisatiecomité toesprak:

"The basic thesis, I said, is simple: environmental and economic priorities are intrinsically two sides of the same coin. Of course, there will be conflicts and trade-offs in particular cases, but I pointed out that it was, after all, the process of economic development that has an impact on the environment, both positively and negatively. Only through better management, therefore, can the basic goals of development be achieved—to improve the lives and prospects of people in environmental and social as well as economic terms".

Politiek gezien was er geen andere optie om de Stockholm-conferentie te redden. Ontwikkeling en milieu moesten als twee kanten van de dezelfde medaille gezien worden. Het werk van de Brundtland-commissie vijftien jaar later was een logische voortzetting van het Stockholm-compromis. De noodzaak van ontwikkeling (geformuleerd als "the needs of the present") stond nu als eerste clause in de definitie, gevolgd door de zorg voor toekomstige generaties ("ability of future generations to meet their own needs").

De grote verdienste van Strong in 1972 en van Brundtland in 1987 is dat de duurzaamheidsdiscussie op die momenten niet vroegtijdig gestrand is op een conflict tussen 'ontwikkeling' en 'milieu'. De conflicten zijn in de Brundtland-definitie zorgvuldig weggepoetst. Maar zijn ze daarmee ook definitief van tafel? Natuurlijk niet, want er zijn heel vaak moeilijke conflicten tussen ecologische, sociale en economische doelen. Het vernietigen van regenwouden kan (zeker op kortere termijn) aan economische ontwikkeling en sociale welstand bijdragen. Exploitatie van olievelden kan goed voor de economie maar slecht voor het klimaat zijn. Er zijn natuurlijk zogenaamde win-win-oplossingen, maar die zijn er nooit vanzelf. Dat wordt wel eens vergeten, maar vanaf 'Brundtland' lijkt het politiek niet langer correct om de onvermijdelijke conflicten tussen milieu en ontwikkeling aan de orde te stellen. Sindsdien gaat de discussie niet langer over 'grenzen aan de groei' maar over het realiseren van 'duurzame groei'. 'Groeï' is weer een positief thema geworden. Het Brundtland-rapport is daarmee een afwijzing van het gedachtegoed van 'Limits to Growth'. Groei is noodzakelijk voor ontwikkeling:

"Our report, *Our Common Future*, is not a prediction of ever increasing environmental decay, poverty, and hardship in an ever more polluted world among ever decreasing resources. We see instead the possibility for a new era of economic growth, one that must be based on policies that sustain and expand the environmental resource base. And we believe such growth to be absolutely essential to relieve the great poverty that is deepening in much of the developing world"⁵

Onder druk van de ontwikkelingslanden werd in de Brundtland-definitie de milieu-component afgezwakt. Het dogma van de harmonie tussen milieu en ontwikkeling hielp voortaan de feitelijke uitruil tussen ontwikkeling en milieu te verdoezelen. Het gaf de korte termijn weer meer gewicht.

In de jaren 1990 werd 'duurzaamheid' onderdeel van het vocabulaire van business-goeroes en managers in het bedrijfsleven. Er was een groeiend bewustzijn dat bedrijven een leidende rol in het realiseren van duurzame ontwikkeling moesten spelen omwille van het behoud van reputatie, markten en toegang tot belangrijke grondstoffen. De manier waarop in het bedrijfsleven het begrip 'duurzaamheid' werd ingevuld, werd natuurlijk even opportunistisch, oppervlakkig en intern

⁴ Strong, Maurice, Keynote Speech: *Where on Earth are We Going*, Kyoto, November 27, 2001.

⁵ *Our Common Future*. IV A Call for Action, par. 3 (<http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm#I.3>)

tegenstrijdig als het leven van de managers zelf. 'Duurzaamheid' werd steeds meer geïnterpreteerd als maatschappelijk verantwoord ondernemen, de noodzaak goede en verantwoorde dingen te doen. Wat die dingen precies waren, wisten de meesten eigenlijk niet. En in hoeverre die 'duurzame' activiteiten of producten aan duurzame ontwikkeling bijdragen, was helemaal onduidelijk. Vraag een willekeurige manager in het bedrijfsleven wat 'duurzaamheid' is en hij of zij zal met de kreet 'Planet, People, Profit' ('PPP') komen en er misschien nog een mooie driehoek bij tekenen. Vraag wat dat met duurzame ontwikkeling te maken heeft en hij/zij zal het antwoord schuldig blijven. Deze populaire versie van 'duurzaamheid' zegt dat een activiteit, een product of een bedrijf 'duurzaam' is als het bijdraagt aan het creëren van waarde op deze drie punten van de driehoek: ecologische, sociale en economische waarde. Deze vertaling van 'duurzaamheid' naar de PPP-driehoek hebben we te danken aan duurzaamheidsgoeroe John Elkington. In zijn boek *Cannibals with Forks* (1997)⁶ beschrijft hij de duurzaamheidsrevoluties die in die tijd plaatsvonden en de manier waarop bedrijven daarmee om kunnen gaan. Zijn argument is verrassend simpel. Een bedrijf dat de uitdagingen van deze revoluties begrijpt, heeft een rooskleurige toekomst. Bedrijven die aan de kant blijven staan, kunnen het wel vergeten. De flaptekst vat het in krachtige taal samen:

“Cannibals with forks passionately demonstrates how all businesses can and must help society achieve the three interlinked goals of economic prosperity, environmental protection and social equity, issues which are already on the top of the corporate agenda. Global in scope, it describes seven great revolutions which are already underway and whose eventual success rides our hope for a sustainable future.”

Het kernbegrip in dit boek is de “Triple Bottom Line”. Bedrijven moeten hun succes niet langer uitsluitend afmeten aan klassieke economische en financiële doelen ('Profit') maar evenzeer aan de waarde die ze creëren voor de samenleving ('People') en het milieu ('Planet'). Bedrijven die dat begrijpen, hebben toekomst. Bedrijven die 'People' en 'Planet' verwaarlozen, zouden ten onder gaan. Elkingtons boek leest als een dreigement: wees duurzaam of ga ten onder. Zijn verhaal is een retorisch goed doortimmerd verkooppraatje om het bedrijfsleven een duurzame toekomst te verkopen. Maar helaas barst dat verhaal (zoals zoveel verkooppraatjes) van de halve waarheden. Het is Elkingtons verdienste met zijn boeken, advieswerk en duizenden lezingen talloze bedrijven te hebben overgehaald serieus 'People' en 'Planet' naast 'Profit' serieus te gaan nemen. Maar er is een groot probleem. Te veel mensen zijn in de halve waarheden gaan geloven. Er zijn vier bedenkelijke illusies ontstaan.

De eerste illusie is dat 'duurzaamheid' voor alle bedrijven van overlevingsbelang zou zijn. Was het maar zo. Voor duidelijk zichtbare op gevoelige consumentenmarkten opererende bedrijven is 'duurzaamheid' een zaak van overleven. Maar voor heel veel bedrijven gaat dit helemaal niet op. Er is in deze wereld nog heel veel geld te verdienen door natuur te vernielen en mensenrechten met voeten te treden.

De tweede illusie is dat bedrijven ook zonder dwingend overheidsbeleid uit eigenbelang duurzaamheid zouden nastreven. Mooi verhaal, maar meestal onzin.

De derde illusie is dat het bij duurzaamheid om een afweging of een evenwicht tussen de drie gelijkwaardige hoekpunten van de PPP-driehoek zou gaan, een evenwicht tussen 'Planet', 'People' en 'Profit'. Voor managers en beleidsmakers is dit een heel comfortabele interpretatie. Het zou erom gaan een 'evenwicht' tussen de drie factoren te vinden. Wie zo denkt, kan eenvoudig ecologische doelen en sociale doelen tegen elkaar uitruilen. Een beetje vernietiging van het regenwoud in ruil tegen betere kansen voor de plaatselijke bevolking, bijvoorbeeld. Maar dit heeft helemaal niets meer

⁶John Elkington, *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*, Capstone/John Wiley, 1997

met duurzaamheid te maken. Wie de ecologische systemen, waarvan uiteindelijk alle productie van economische en sociale waarde afhankelijk is, vernietigt, ontnemt toekomstige generaties hun ontwikkelingskansen. Ecologie kan daarom niet uitgeruild worden tegen de twee andere zuilen. Het wordt vaak gedaan, maar met duurzaamheid heeft dat niets te maken.

Bij alle mooie verhalen over duurzaamheid is er een hardnekkige vierde illusie ontstaan. Het zou altijd mogelijk zijn duurzame strategieën te ontwerpen die op alle duurzaamheidszuilen positief scoren: goed voor de economie of het bedrijf, goed voor het milieu en ook nog sociaal verantwoord. De duurzaamheidspamfletten staan vol met kreten over win-win-oplossingen of zelfs win-win-win-oplossingen. Het is allemaal te mooi om waar te zijn. Iedereen weet wel dat er vaak hardnekkige conflicten tussen ecologische, sociale en economische doelen zijn, maar in de mooie verhalen komen zij niet voor. We hebben de conflicten zorgvuldig verpakt in win-win-retoriek.

Wat heeft dit nu, anno 2017, allemaal opgeleverd? In de jaren zeventig van de vorige eeuw overheersten nog pessimistische discussies over uitputting van grondstoffen, milieuvervuiling en grenzen aan de groei. Het klaagverhaal uit die tijd werd, onder druk van de ontwikkelingslanden, vervangen door een positiever verhaal over duurzame ontwikkeling. In dat verhaal stonden niet langer economische groei en ecologie lijnrecht tegenover elkaar, maar werden tot twee kanten van dezelfde medaille verklaard. Politiek was dat verstandig, maar de werkelijke conflicten tussen economie en ecologie werden hiermee niet opgelost. Ze werden onder het tapijt geveegd. De vertaling van 'duurzame ontwikkeling' in de oppervlakkige en schreeuwerige taal van het bedrijfsleven was de volgende stap in het ontkennen van onvermijdelijke conflicten, in dit geval conflicten tussen 'Profit', 'People' en 'Planet'. Ook nu werden de conflicten niet opgelost, maar buiten de orde verklaard door mooie verhalen over de sprookjeswereld van win-win-oplossingen. Pessimisme over 'grenzen aan de groei' is vervangen door optimisme over onbeperkte 'groene groei'.

Wat zijn we hier sinds de jaren zeventig mee opgeschoten? Positief is het grote draagvlak voor duurzaamheid. Verontrustend is echter dat we zijn gaan geloven in de mooie verkooppraatjes die we zelf gecreëerd hebben. Er is een verhaal ontstaan dat mijlenver weg staat van de weerbarstige werkelijkheid. Het wordt tijd de realiteit onder ogen te zien en te erkennen dat we met mooie intenties van 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' en 'doe maar lekker duurzaam' lang niet ver genoeg komen. Er is veel meer nodig. Het is tijd voor een nieuwe duurzaamheidsagenda op basis van een realistischer en moediger verhaal.

Ten eerste moeten we af van overdreven verwachtingen aan bedrijfsleven en consument. Bedrijven als Unilever of Philips en Ronde Tafels voor palmolie, soja, mineralen en andere grondstoffen hebben een belangrijke voortrekkersrol gespeeld in de transformatie naar duurzamer produceren. Consumenten leveren hun bijdrage door duurzame producten te eisen. Maar zo lang overheden geen strikte wetgeving implementeren, blijven markten voor duurzame grondstoffen en producten deelmarkten en blijft hun bijdrage aan duurzame ontwikkeling beperkt. Bovenaan de duurzaamheidsagenda staat nu de vraag: hoe organiseren wij effectieve publieke sturing richting duurzame ontwikkeling en welke nieuwe vormen van overheid en wetgeving hebben we daarvoor nodig?

Ten tweede moeten we af van het dwangmatige win-win-denken, van de illusie dat er geen conflicten meer bestaan tussen ontwikkeling en ecologie of tussen economische, sociale en ecologische doelen. Het wordt tijd deze conflicten te erkennen en naar oplossingen te zoeken. Daarbij moeten we eindelijk weer erkennen dat er zonder ecologische duurzaamheid nooit economische of sociale duurzaamheid kan bestaan. 'Planet' kan niet uitgeruild worden tegen 'People' of 'Profit'.

Ten derde zullen we de fysieke grenzen aan economische groei weer serieus moeten nemen, een thema dat na de jaren 1970 behendig op een zijspoor werd gerangeerd. Natuurlijk is er veel ruimte voor het zuiniger omgaan met grondstoffen en energie en om milieuvervuiling te beperken, maar die ruimte is niet oneindig. Helaas winnen ook hier aantrekkelijke sprookjes het van gezond verstand. In plaats van een krachtig Europees beleid voor het verminderen van afvalstromen bijvoorbeeld stelt de politiek zich tevreden met ongefundeerde fantasieën over een afvalvrije circulaire economie, die bijdragen aan illusies van ongeremde economische groei die goed is voor mens en milieu.

Het wordt tijd om deze veel te mooie verhalen in de prullenbak te gooien en nuchter aan praktische oplossingen voor een duurzaamheid te gaan werken. We moeten accepteren dat we niet in een win-win-paradijs leven waar ecologie, sociale en economische doelen in harmonie kunnen worden bereikt. We moeten de conflicten tussen deze doelen weer serieus gaan nemen en moeilijke keuzes niet uit de weg gaan. Daarbij moeten we accepteren dat er wel degelijk grenzen aan de groei zijn.
